

ANTROPOLOGIA FILOSÒFICA I LITERATURA:
LA LECTURA NIETZSCHEANA D'APUNTS DEL SUBSÒL DE F. DOSTOIEVSKI

*Joan B. Llinares*¹
Universitat de València

Abstract: In winter 1886-87 Nietzsche discovered Dostoevski's work thanks to a strange French book entitled *L'esprit souterrain*. The philosopher's reading of the "seconde partie" of this volume is documented in this essay and his main discoveries are set out in it as well, that is: the "underground's" symbol and the features of an "underground existence": loneliness, self-knowledge, sharp and evil conscience, passivity, pleasure on desperation (the psychology of masochism), the *ressentiment*, anti-utopian pessimism and a conception of friendship and love as a fight between the strong and the weak ones and also as will to control and to tyrannize others. A decisive question remains open: what does the "real alive life" mean?

Keywords: Philosophical Anthropology, Literature, underground existence ("*unterirdisches Dasein*"), conscience's illness, psychology of masochism, *ressentiment*, alive life.

1. UNA TROBADA IMPREVISTA DE PREGONES REPERCUSSIONS

La descoberta de l'obra de Dostoevski —trobada una mica per atzar—, és una de les fites essencials del madur Nietzsche. L'escriptor rus esdevingué un dels principals mestres i interlocutors en les reflexions i debats íntims del filòsof, tal com podem comprovar tant pels fragments pòstums del seus quaderns i la correspondència amb els amics, com per alguns passatges de les obres que escriví aleshores, des de l'hivern de 1886-1887 fins aquell fatídic dia de gener de 1889, a Torí. Una nota d'una carta del 12 de febrer de 1887² ja documenta que aquest pensador solitari i viatger sentia la necessitat de comentar amb els seus millors amics l'obra del novel·lista rus que acabava de descobrir. En efecte, la correspondència d'aquell mes amb el professor de Basilea Franz Overbeck i amb un antic alumne —el compositor, deixeble i quasi secretari personal Heinrich Köselitz, a qui Nietzsche anomenava Peter Gast—, exposa per partida doble la sorpresa i el goig d'haver trobat finalment un *psicòleg* de debò amb qui s'entenia, un *escriptor* de qualitat, *artista*

¹ El present treball forma part del projecte d'investigació FFI2008-00866: "Cultura y religión: Wittgenstein y la contra-ilustración" finançat pel 'Ministerio de Ciencia e Innovación del Gobierno de España'.

² F. Nietzsche, *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe. Band 8. Januar 1887 — Januar 1889*. [BKS 8], Herausgegeben von G. Colli und M. Montinari. Munich, Berlin-Nova York, DTV-de Gruyter, 1986, p. 21.

genial, només comparable amb la fortuna prèvia d'haver llegit Stendhal i, fins i tot, el mestre per antonomàsia de la seua joventut, Arthur Schopenhauer.

Nietzsche comenta als amics que fins unes poques setmanes abans desconeixia per complet l'obra de Dostoievski, ja que, solitari i independent com és, no acostuma a llegir els diaris ni segueix les notícies d'informació cultural que hom hi troba a les seccions corresponents. Ell, per contra, trepitja sendes pròpies i va al seu aire arrodonint amb greus dificultats l'obra filosòfica a què ha consagrat la vida. Fet i fet, ha estat una coincidència la que li ha posat a les mans un dels llibres de Dostoievski: la casualitat d'haver entropessat en una llibreria de la ciutat de Niza amb una novetat editorial, un escrit acabat de traduir al francès d'aqueix autor, aleshores encara relativament desconegut pel públic de l'Europa occidental. Potser el títol fou la causa de la sorpresa i de la adquisició, ja que els editors francesos havien intitulat aquell llibre *L'esprit souterrain*, títol que no correspon a cap obra original de Dostoievski. De seguida Nietzsche associà allò que sentia davant el nou text amb una experiència semblant, quan tenia vint-i-un anys i estudiava a la Universitat de Leipzig. En una llibreria de vell, incitat per una veu interior, comprà *El món com a voluntat i representació*, se'l portà a la seua cambra i no parà de llegir-lo fins que li mancaren les forces. Quan tenia trenta-cinc anys, li havia ocorregut igual amb el descobriment d'*El roig i el negre* de Stendhal: una altra alliçonadora troballa. Tres veritables sorpreses, doncs; tres fites decisives, diu, de la seua biografia intel·lectual. El text de Dostoievski aconseguia així un lloc de preeminència en el seu currículum íntim, com si ja formara part de la veu del destí, d'una vocació compartida.

Certament, descriure la vida i les meditacions d'un *esperit subterrani* és una tasca en què Nietzsche comprovà un "instint d'afinitat (*Verwandtschaft*)", és a dir, una familiaritat amb tot allò més propi i personal que l'alegrà força, ja que ell també es considerava un *esperit subterrani*, un esperit que cava, que perfora, que mina; un vell talp que desfà els peus de fang dels ídols, que en travessa les entranyes i no té por de mostrar el fem, l'inframón, les pulsions i passions, sovint inconscients, que condicionen les accions humanes, massa humanes, dels autoanomenats animals racionals. Així ho havia dit en el "pròleg", acabat de revisar a les acaballes de 1886, per a la segona edició d'*Aurora*.

La primera descripció del filòsof sobre el contingut d'aquell llibre de Dostoievski mereix que ens aturem en els detalls. Nietzsche escriví que estava compost per "dos relats, el primer, pròpiament una peça de música molt estranya, molt poc alemanya. El segon, un colp genial de psicologia, una espècie d'autoescarni del *gnothi sautón* [*coneix-te tu mateix*]." Com és obvi, aquesta referència ens remet a Sòcrates i a l'oracle de Delfos, als diàlegs de Plató, a la filosofia grega en summa; i potser per això, a continuació Nietzsche criticà els grecs per la falsificació que havien realitzat tot practicant l'ofici de 'filòsofs', amb una conseqüència deplorable: "tota la psicologia europea sencera emmalalteix per les *superficialitats* gregues; i sense aqueixa mica de judaisme etc. etc. etc."³ Calia, doncs, endinsar-se en els subterranis de la psique, com també ho havien fet profetes i sacerdots jueus...

Si el que diu aquesta carta del 23 de febrer de 1887 és veritat, Nietzsche trobà *L'esprit souterrain* a començaments de gener, o bé a les acaballes de desembre de 1886. Potser alguna notícia llegida a la revista *Der Bund* o al periòdic *Gil Blas* durant els mesos de la tardor d'aquest any l'havien sensibilitzat sobre l'obra de Dostoievski, o potser algun article anterior d'Eugène M. M. de Vogüé sobre els grans novel·listes russos de la segona meitat del XIX, publicat a l'estimada *Revue des Deux Mondes*. Tampoc no hi caldria descartar

³ F. Nietzsche, KSB 8, pp. 27-28.

alguna conversa sobre literatura russa amb la bona amiga Malwida von Meysenbug, o amb la jove i intel·ligent Lou von Salomé, perquè el filòsof feia anys que ja coneixia l'obra d'Ivan Turguénev i d'Alexander Herzen, i els llibres de Dostoievski ja havien començat a ser traduïts i estimats als països occidentals d'Europa, sobretot a partir de la mort de l'escriptor l'any 1881. Sabem que de seguida s'interessà també per L. Tolstoi.

2. UN LLIBRE ESTRANY, DOBLE I READAPTAT

L'esprit souterrain consta, diu Nietzsche, de *dos relats*. Aquesta afirmació ha estat interpretada sovint de la manera següent: suposant que el llibre que el filòsof trobà a Niza fóra la traducció de la novel·la breu de Dostoievski *Zapiski iz podpólia* [*Apunts* (o *Memòries*, o *Notes*) *del* (o *des del*) *soterrani* (o *subsòl*, o fins i tot *de la ratiera*, com proposà Nabokov)], i, atès que aquesta novel·la té *dues parts* molt diferents, una *primera*, filosòfica i argumentadora, anomenada “El subsòl”, i una *segona*, rememorativa i narrativa, amb tres records o tres episodis de la vida de l'antiheroi, anomenada “A propòsit de la neu humida”. Els dos relats de *L'esprit souterrain* es correspondran, doncs, amb aquestes dues parts tan contraposades de la novel·la citada. Aquesta suposició és, però, molt incorrecta, ja que el volum francès que Nietzsche trobà és anòmal, tot un constructe editorial preparat expressament per a introduir amb probabilitats d'èxit, que acomodava als gustos del públic francès la inquisitiva, pregona i penetrant manera d'escriure de l'escriptor rus i presentava algunes sorpreses ben curioses, començant per la creació del títol.

Ja l'any 1930 el gran estudiós Charles Andler indicà que *L'esprit souterrain* era un volum publicat per E. Plon, Nourrit et Cie. a París l'any 1886, concretament a les acaballes del mes de novembre, i que la traducció havia estat a càrrec d'E. Halpérine-Kaminsky i de Charles Morice. El llibre no era exactament una mera traducció, era una *traducció* i alhora una *adaptació* del text original rus. De quin text, però? Si analitzem el volum comprovarem, en efecte, que està format per *dos relats*, més en concret, per *dues novel·les breus* de Dostoievski. El llibre francès té *dues parts*, la *primera*, de 152 pp., titulada pels editors francesos “*Katia*”, correspon a la novel·la *La patrona*, traduïda prou acuradament de la versió original russa de 1847, i la *segona*, de 4 + 142 pp., titulada “*Lisa*”, que adapta amb molta llibertat la ja citada *Apunts del subsòl* (o també *Memòries del soterrani*), obra de l'any 1864, publicada originalment per remeses a la revista *Epocha*.

Així doncs, tot i que aquesta segona novel·la va ser la preferida per a establir en certa mesura el nou títol, *L'esprit souterrain* (*L'esprit subterrani*) —una invenció prou encertada per a facilitar les vendes—, en el llibre concret de Plon et Cie., açò és, en aquesta pionera edició francesa de 1886 d'una mostra de l'art de Dostoievski, la novel·la *Apunts del subsòl* de 1864 no té la preeminència textual, ja que la part corresponent, la segona part, conté menys pàgines que la primera i va estar publicada de manera molt fragmentària i molt poc respectuosa amb el text original, tot manipulant-lo amb prepotència. Els editors li varen *afegir breus passatges* que fan referència a la “primera part” del ‘seu’ llibre, ço és, a l'episodi anterior anomenat “*Katia*”, per tal de generar una nova i artificial unitat de conjunt i, cosa encara més greu, varen *suprimir importants seccions* tant de la part titulada “El subsòl” com de la part titulada “A propòsit de la neu humida”, per què destacara l'episodi amb Liza i reduir quasi tota la novel·la *Apunts del subsòl* al tros final de la segona part, el més narratiu, respectat de manera pràcticament íntegra. Convenia, pel que sembla, que Dostoievski es tornara un membre més de l'equip de Flaubert i Turguénev, dels germans de Goncourt i Maupassant. Calia ‘afrancesar-lo’, adaptar-lo al gust francès que predominava en aquell temps.

Les intervencions dels editors no es limitaren a aquests *retalls* d'una extensió considerable —de vegades més de deu pàgines seguides de text—, sinó que per a motivar la inclusió d'aquestes dues novel·les diferents de l'escriptor rus dins d'un mateix volum i sota un únic títol, l'edició francesa inventà a més una espècie d'*epíleg* després de la “primera part (Kàtia)”, un fragment de quasi quatre pàgines d'extensió (153-156), concebudes segons el model que proporcionà el mateix Dostoievski en el seu llibre *Memòries de la casa morta*, en què es diu que el personatge Vassili Mikhàilovich Ordínov, l'heroi de la primera part, de *La patrona*, és també l’“home del subsòl”, ço és, l'autor, ja mort als seixanta anys, del manuscrit de les confessions que formen la “segona part (Liza)” del volum, un document privat que ha estat possible rescatar comprant-lo, segons diuen, de les mans d'Apol·lon, el criat personal (“*le domestique*”) que tenia Ordínov durant la seua relació amb Liza i l'hereu posterior del seu pobre patrimoni (155).⁴ En resum, doncs, el volum *L'esprit souterrain* estava format per les dues “aventures” o “vel·leïtats d'amor” de la vida d'Ordínov (154), manifestacions paradigmàtiques del seu esperit malaguanyat.

Així les coses, el lector de tan peculiar llibre francès, típic de les modes de 1886, difícilment podia imaginar que es trobava davant de *dos textos* pertanyents a *dues èpoques* molt diferents de l'obra de Dostoievski, 1847 i 1864, la de la joventut i la de l'inici decisiu de la seua maduresa, distants l'un de l'altre res més que *disset anys*, i que havien estat traduïts i *adaptats* de manera tan dràstica i abusiva, condemnats a haver de compartir un mateix protagonista, ferit per mals d'amor.⁵ En conseqüència, és obvi que si volem analitzar amb rigor els inicis de la recepció nietzscheana de l'obra del novel·lista rus ens hem de remetre a l'estrany volum de les acaballes de 1886, amb els seus ocurrents encerts i les seues notables expressions verbals, però també amb les seues notòries llacunes i les seues lamentables arbitriarietats i manipulacions, que tant l'allunyaven del text i del sentit originals.

El relat que a Nietzsche li semblà *una espècie de música desconeguda* és, com ja hem dit, “*Katia*” (pp. 1-151), i “*Lisa*” (pp. 153-298) és el que ell trobà com *un veritable colp genial de psicologia*, i en una carta posterior, de març de 1887, afegí: “una peça terrible i cruel d'escarni del *Gnothi sauton*, traçada però amb una audàcia tan lleugera i amb tanta delectació de força superior, que vaig restar totalment ebri (*ganz berauscht*) de contentació. Entretant... he llegit a més *Humiliés et offensés (Humiliats i ofesos)*... amb el màxim respecte per l'*artista* Dostoievski. També he notat ja com la més recent generació de novel·listes parisencs està completament tiranitzada per la influència de Dostoievski i per la gelosia per respecte a ell (per exemple, Paul Bourget).”⁶

⁴ En l'edició d'*Obras completas* de Dostoievski dirigida per A. Vidal per a l'editorial Vergara, *La patrona* ocupa 84 pp. mentre que *Apuntes del subsuelo* n'abraça 117. (37 pp. formen “El subsuelo” i 80 pp. “A propósito de la nieve sin cuajar”, la qual cosa indica que l'edició francesa que Nietzsche va llegir deixà sense traduir unes 40 pp. aproximadament d'aquesta segona novel·la, és a dir, més de la tercera part de la seua totalitat). En el nostre text posem entre parèntesi la pàgina de l'edició francesa de 1886 que Nietzsche llegí. Agraïm a Paolo Stellino haver-nos facilitat una fotocòpia d'un exemplar d'aquesta edició.

⁵ Com ha dit Jacques Catteau, “l'homme du sous-sol... est la négation du *type* et de sa finitude. Il est l'homme *sans nom*, le personnage en quête de son identité, celui pour qui, selon la formule de Rimbaud, “le *Je* est un autre”.” I afegeix en una nota: “Même dans les nombreux dialogues, Dostoievskij qui nomme tous les autres protagonistes, se garde de faire apparaître ne serait-ce qu'un prénom.” Heus ací, doncs, “l'erreur grave” dels traductors d'aquesta primera edició francesa de 1886 del llibre, que l'assimilen il·legítimament al personatge d'Ordínov, amb nom, patronímic i cognom ben definits. Cf. J. Catteau, *La création littéraire chez Dostoïevski*, París, Institut d'Études Slaves, 1978, p. 288 i nota 4.

⁶ F. Nietzsche, KSB 8, pp. 41-42.

L'epistolari de finals de març ens assabenta que Nietzsche coneixia d'altres traduccions d'obres de l'escriptor rus editades en alemany, encara menys respectuoses amb els textos originals i redactades amb una prosa dolenta i avorrida, i que per això preferia les versions franceses, més delicades i acurades.⁷

Ara i ací, nosaltres no seguirem totes les pistes d'aqueixa relació entre el filòsof i el novel·lista, ens limitarem a estudiar la lectura que pogué fer Nietzsche del segon relat de *L'esprit souterrain*, aqueixa demostració genial de psicologia, burla de la consigna dèlfico-socràtica del 'conex-te tu mateix'. Una altra carta, la del 13 de maig de 1887 a l'amic Franz Overbeck, comenta críticament la "mesquinesa psicològica" de cert analista de *Crim i càstig* de Dostoievski, i n'aporta una idea significativa: "Precisament el fet que la subtileza i precisió psicològiques més elevades no afegisquen res en absolut al valor d'un ésser humà, aquest és exactament el problema que a Dostoievski més l'interessa: probablement perquè ¡l'ha viscut de prop massa sovint en las relacions russes! (Recomane en aquest sentit a més *L'esprit souterrain*, la petita obra de Dostoievski que s'acaba de traduir al francès, la segona part de la qual il·lustra de manera quasi horripilant aquella paradoxa *tan fàctica* (sehr thatsächliche *Paradoxon*)."⁸ És possible, doncs, ser un prodigi en l'anàlisi psicològica i alhora una persona dolenta i reactiva.

Tanmateix, no volem iniciar els comentaris sobre la "segona part" del llibre francès de 1886 sense destacar un greu *problema metodològic*: si un lector llegeix un text doble com si fos una unitat, com un únic volum, com el relat i la confessió de les peripècies de joventut i maduresa d'un mateix protagonista, aleshores considera i reinterpreta les dues parts del llibre des de la interacció que les complementa, hi veu la primera com l'expressió juvenívola d'un caràcter que, durant la segona, acaba de concretar els seus trets vitals. Aleshores, quan comença a llegir la part final, el lector ja s'ha fet determinades idees sobre l'escriptor que està llegint, sobre el seu art literari, els problemes que tracta i les aportacions que en fa, i sobre l'heroi del llibre i la pregona psicologia que el constitueix. Per tant, convé no oblidar que Nietzsche ja havia llegit la part dedicada a *La patrona* quan encetà la lectura de la part de *L'esperit subterrani* que correspon a *Apunts del subsòl*. Ja hi havia descobert una "música estranya", la tristesa de les cançons populars russes que tant estimava. També hi havia vist que tant l'heroi de la novel·la com l'escriptor que l'havia imaginat des de la pròpia autobiografia i la pròpia sensibilitat, manifestaven concomitàncies amb la seua vida de lletraferit malalt, aïllat a pensions de l'estranger, envellint sense reconeixement i sense companyonia. Els dos tenien *molts punts en comú* com ara la suposada ascendència aristocràtica, l'orfandat des de la infantesa, la pobresa i vida solitària en cambres de lloguer, la passió indefugible per la ciència i la filosofia, la redacció fragmentària d'una obra en progrés, el gust per caminar a l'aire lliure i observar

⁷ F. Nietzsche, KSB 8, p. 50. Aquesta carta documenta la recepció per part de Nietzsche d'un volum, *Erzählungen von F. M. Dostojewskij*, amb traduccions de W. Goldsmidt, Leipzig, Reclams Universal-Bibliothek, 1886, així com el fet que les comparara críticament amb les traduccions franceses que ja coneixia, la de *La patrona* en concret. El citat volum en alemany contenia els cinc relats següents: *Die Wirtin (La patrona)*, *Cristbaum und Hochzeit (Un arbre de Nadal i unes noces)*, *Helle Nächte (Nits blanques)*, *Der ehrliche Dieb (El lladre honrat)* i *Weihnacht (Nadal)*. No sabem si l'interès per l'art de Dostoievski va vèncer els obstacles de tenir que copsar-lo a través de poc afortunades versions, tant per la deficient i redundat prosa com per l'escassa fidelitat als relats originals. Per tant, no podem concloure amb certesa que el filòsof haguera llegit el conjunt de tots aquests cinc relats, potser no suportà la penosa traducció. Cf. al respecte el ponderat article de Paolo Stellino, "El descubrimiento de Dostojewski por parte de Nietzsche", en premsa.

⁸ F. Nietzsche, KSB 8, pp. 74-75.

el món i la gent, el temperament musical, les rivalitats amoroses en tríos que generen el desig al marge de la consciència i la reflexió, etc. L'escriptor rus i el tractament que hi feia del seu personatge imaginari tenien *fortes coincidències* amb qüestions vitals molt concretes i sovint falsejades, que el filòsof meditava i sobre les quals també escrivia notes, aforismes i tractats: els inconvenients de l'historicisme i el nacionalisme, la inexistència de l'amistat, una visió naturalista i tràgica de l'amor i la sexualitat, les característiques de la psicologia del masoquisme, la voluntat de poder i la divisió antropològica i genèrica entre individus forts i individus febles, l'hermenèutica perversa del "sacerdot" i els problemes de la culpa, la mala consciència i l'expiació, la necessitat d'una transvaloració de tots els valors...⁹ Així, doncs, quan Nietzsche començà a llegir la "*deuxième partie*" de *L'esprit souterrain* ja havia estat guanyat per l'art de Dostoievski i per la seua estranya saviesa antropològica, ben tràgica i allunyada de les superficialitats occidentals. La seua lectura ja estava positivament condicionada.

3. SUGGERIMENTS D'UN PASSATGE APÒCRIF

Les pàgines afegides per l'editor per tal d'unificar les dues parts de *L'esprit souterrain* marcaren de manera decisiva la lectura que Nietzsche en va fer. Ja que són enginyoses i poc conegudes, les exposarem amb detall. Pensem que influïrien el filòsof, de primer, perquè hi tornaria a trobar una mena de *confessió autobiogràfica* de l'escriptor: el dibuix d'una personalitat apassionada i solitària, poètica i difícil, que continuava i reforçava la *colpidora semblança* amb ell mateix que ja havia descobert (un jove llicenciat d'ascendència noble, orfe, lletraferit, *flâneur*, etc.): "*coeur ardent*", "*âme de poète*", "*insupportable à lui-même*", "*seul*", "*pauvre*" (153), "*un petit héritage... lui rendit l'indépendance*" (154). Aquest personatge amb tantes *coincidències* amb Nietzsche no és cap individu gregari, no és un corder més del ramat, un membre uniforme de la massa, una marioneta de l'opinió pública, sinó "*un homme singulier, — ce qui est bien la pire injure parmi les honnêtes gens, — singulier et même bizarre, c'est-à-dire capricieux et quinteux [malhumorat], et, pour tout dire, très désagréable*" (153), en resum i en una paraula, l'heroi és un "*homme extraordinaire*" (155). La ironia de la presentació té, certament, el seu encís. El resum de la particular personalitat d'Ordínov, el jove amant de *La patrona*, és atractiu i prepara la seua forçada conversió en l'antiheroi del soterrani: després d'haver patit la malenconiosa malaltia final per l'abandonament de Kàtia, obtingué un lloc a l'administració civil, retornà poc després a Sant-Petersburg i, gràcies a una herència familiar, aconseguí viure com a rendista, fins i tot amb un criat. Aquest home era, a més, un vertader *lletraferit*, perquè mai no deixà d'escriure notes i reflexions tot al llarg de la vida i va ser ell mateix qui redactà també minuciosament aquest fragment de la seua autobiografia ("*il a lui-même écrit cette douloureuse histoire*" (154)), l'episodi amb Liza, capítol essencial del seu agosarat *Ecce homo*: "*je connaissais [diu l'editor francès tot difuminant els límits entre realitat i ficció] son habitude de noter, pour lui seul, des pensées qu'ensuite il jetait dans un tiroir. Je n'espérais pourtant pas un récit aussi circonstancié, et ma surprise fut grande quand j'ouvris le manuscrit*" (154-155). "*C'est donc le manuscrit même d'Ordinov qu'on va lire*"

⁹ Cf. el nostre article "Nietzsche descubre a Dostoievski: notas sobre la lectura nietzscheana de *La patrona* de F. Dostoievski", que es publicarà en el vol. de 2009 de la revista *Estudios Nietzsche*, actualment en premsa.

(155). Segurament aquestes característiques d'independència i grafomania consolidaren la ja citada "familiaritat" amb els hàbits vitals més íntims de Nietzsche, qui reconegué de seguida una mena de parentiu o afinitat amb l'esperit de Dostoievski i amb el d'aquest personatge tipològic i 'exemplar', "l'home del subsòl".

En segon lloc, aquestes pàgines inventades sintetitzen què vol dir el *símbol* que es troba en el títol, un símbol repetit i polisèmic que no debades també juga un paper capital en el títol i en la *novel·la* de Dostoievski, el "soterrani" o "subsòl": "*aussi retrouvera-t-on souvent dans ces notes le mot "souterrain"*" (155). Segurament Nietzsche comprà el llibre pels paral·lelismes que hi va sospitar que trobaria amb la seua tasca barrinadora de vell talp, com ja hem dit. De bell antuvi, *l'espai sota terra*, típic sobretot d'una part de l'estructura de tantes cases nòrdiques, vol dir habitar "*exilé du monde, loin du mouvement et de la lumière, loin de la vie*" (155), significa restar a l'interior d'una cambra per a gent pobra, mal il·luminada i perifèrica. L'"home del subsòl", així doncs, és un individu solitari, que viu aïllat i reclòs en ell mateix, sense presses ni treballs, lluny del soroll de les places i els carrers, en un lloc apartat, quasi sense finestres ni claraboies, com el que ocupa el vell filòsof en meditació de Rembrandt, l'espai d'un misantrop.

L'habitatge físic fosc i separat, ple de records i vells objectes antiquats, esdevé l'adjectiu específic d'una palesa tipologia caracterològica, la d'aquell qui hi habita; i, per metonímia, en la imatge d'una curiosa modalitat de la psique humana: "*Il vivait, en effet, en une sorte de souterrain spirituel, il avait un ESPRIT SOUTERRAIN, toujours agitant d'obscur problèmes, toujours sondant les ténèbres de sa pensée, toujours creusant plus avant et plus profond dans les mystères de sa conscience*" (155).¹⁰ Aquest subjecte sotterrani, doncs, és una mena de pensador carregat de qüestions preocupants, amant dels colors grisos, turmentat, que mai no acaba de recórrer els camins de la seua ànima, com si aquesta fóra un túnel, una mina o un pou, una escala que davalla i travessa en diagonal una de les presons de Piranesi. El jo hiperconscient d'aquest esperit tan modern sembla asocial i monstruós, la seua capacitat d'autoanàlisi no és signe de salut ni de saviesa: es tracta per contra d'una "*maladie*" (155 i 156), de la malaltia de la consciència, una "flor enverinada i immortalment vivaç" que la soledat i la desgràcia amorosa conreen i fan esclatar en el pit del protagonista, en la seua interioritat entortolligada, que no sap oblidar allò que ha sofert, les experiències més amargues del seu passat. La vida al soterrani de l'esperit no vol dir pau i serenor, sinó desassossec i tensions íntimes, qüestions i passions inconfessables, l'etern retorn d'allò somiat i mai no realitzat.

A més a més el "subsòl" també fa referència als fonaments que no s'han de qüestionar, al clarobscur vital que mai no s'ha d'enllumenar, sota el risc d'haver de patir massa, de caure en una mena de malenconia irremeiable, de convertir-se en una malaltia crònica i inguarible. Per això és el títol adient de "*cette histoire lugubre d'un homme victime de sa trop vive clairvoyance intime. Car cet homme se vit et se connut, et son destin est une triste réponse à l'antique maxime: "Connais-toi." — Non, il n'est pas bon à l'homme de se connaître lui-même*" (156). Heus ací, literalment, la font del comentari de Nietzsche sobre el segon relat de *L'esprit souterrain*: l'autoescarni del decret de l'oracle de Delfos i de la missió vital de Sòcrates. Per desgràcia, mai no va saber que repetia la proposta de lectura dels traductors i adaptadors del novel·lista rus, però no una fórmula del mateix Dostoievski.

¹⁰ El subratllat i les negretes grans són de l'original, tot indicant gràficament el per què del títol del llibre.

En resum, doncs, el *simbol del subsòl* fa referència, en primer lloc, a un espai, una cambra petita i obscura, situada a la zona baixa i barata d'un edifici de vivendes, una mena de rebost, de celler i de traster; en segon lloc, apunta cap a les zones brutes i negres de la psique, a la part inferior, tenebrosa, problemàtica i secreta de la personalitat, el soterrani espiritual; i, en tercer lloc, sintetitza les doloroses tasques d'autoconsciència, d'autoconeixement i d'autoanàlisi del subjecte introspectiu, tot cercant les raons i els motius del seu comportament. Aquesta activitat reflexiva és molesta, trista, malaltissa i fins i tot dolenta, una font de sofriments. No és d'estranyar que Nietzsche es disposara a llegir els apartats de la segona part del llibre amb esperances i alegria, el magisteri psicològic de l'escriptor rus li prometia noves lliçons: prompte ens dirà que ell havia nascut per a una "existència subterrània i combativa".¹¹

4. PER A L'HERMENÈUTICA D'UN SÍMBOL ESSENCIAL

Com ja hem dit, *Apunts del subsòl* té dues parts, la primera, "El subsòl", conté onze apartats, i la segona, "A propòsit de la neu humida", està composta per deu apartats. L'adaptació francesa només presenta un títol, "Lisa", i abraça vint apartats seguits. Els onze primers sintetitzen les notes de pensament de l'autor del manuscrit, amb afegits menors i talls de vegades brutals i desconsiderats, i els apartats XII-XX relaten determinats fragments de la vida del protagonista, en especial la història amb Liza, la figura femenina que forma díptic amb la Kàtia de la primera part. Voldríem indicar a continuació algunes qüestions que, al nostre parer, incitaren i configuraren la lectura nietzscheana d'aquest relat.

Començarem eixamplant el tractament del principal símbol del text, vertebrador de tots els apartats, el *soterrani* o *subsòl*. Com ja sabem, denomina un espai particular, una habitació subterrània i secundària, un racó ("*mon coin*" (161). El protagonista, havent rebut una herència, s'hi va instal·lar per decisió pròpia: "ja hi vivia abans, en aquest racó, però ara m'hi he instal·lat" (9).¹² I afegeix: "*Ma chambre est triste, dégoutante, dans la banlieu* (161) ["tinc una habitació abominable i odiosa als afores de la ciutat" (9)]. Des de les particularitats d'aquest espai perifèric començaran a formar-se metonímies i metàfores que explicaran què és un *soterrani* i qui és i què hi fa un *esperit subterrani*. Recordem aspectes i connotacions del *subsòl* que de seguida imaginem: aïllament i soledat, obscuritat i tenebrositat, tancament i reclusió, humitat i brutícia, pobresa i misèria, decrepitud i ruïna, davallada i enfonsament, putrefacció i clavegueres, malaltia i mort... L'escriptura de Dostoievski aprofitarà la gamma sencera d'aquestes associacions de manera ben plàstica per tal d'estudiar un cas prototípic d'esperit subterrani. Posem-ne uns exemples:

L'home del subsòl confessa una contradicció que va viure en la joventut. Ell era conscient d'allò que és bell i, tanmateix, amb tota clarividència i al mateix temps, feia allò que és vil: "*juste aux heures où je concevais le plus précisément toutes les délicatesses "du Beau et du Grand", comme on disait jadis, il m'arrivât, non plus de projeter, mais d'accomplir des actions si viles, si viles que...*" (163).¹³ El protagonista es trobava

¹¹ F. Nietzsche, *La genealogia de la moral*. Trad. de J. Leita. Barcelona, Laia, 1981, p. 68.

¹² Citem la traducció catalana de Miquel Cabal Guarro de Fiódor Mikhàilovix Dostoievski, *Apunts del subsòl*. Barcelona, Llibres de l'Índex, 2002, i entre parèntesi n'indiquem la paginació. Som conscients de les diferències entre el text francès i el que tracta de ser una versió literal de l'original rus, pensem, però, que és important que es cople la força literària de la versió francesa, que és la que fet i fet influencià Nietzsche.

influenciat per Kant i Schiller i reconeix, doncs, una incongruència vital que vol explicar-se: “*Plus j’approfondissais le Bien et “le Beau et le Gran”, plus je m’enfonçais dans ma fange et plus j’étais tenté de m’y perdre tot à fait* (163). [“Com més consciència tenia del bé i de tot això que és *bell i sublim*, més avall me n’anava al meu fang i cada vegada estava més preparat per enfonsar-m’hi del tot” (11)]. El racó on viu s’ha tornat així una manera d’expressar plàsticament un estat psíquic caracteritzat per la vilesa, el fang i el fem, la brutícia moral: “*en rentrant dans mon coin par une de ces sales nuits péterbourgeoises*” (164). [“En tornar al meu racó alguna d’aquelles immundes nits peterburgueses” (11)]. “*Malgré lui, il s’enfonce dans une bourbe fatale, une bourbe puante composée de doutes, d’agitations personnelles*” (168-169). [“Finalment al seu voltant s’ha acumulat una mena de basal fatídic, un fangar pudent format pels seus dubtes, les seues agitacions” (15)]. El racó també serveix per a amagar la lletjor i les baixeses: “*je cachais tous ces phénomènes intérieures comme des secrets*” (164). [“Ho he amagat tota la vida com si fos un secret” (11)].

La situació d’aqueixa cambra sota terra indica a més el fet de baixar, d’anar en avall, ço és, d’empitjorar: per això l’home del subsòl viu el seu estat com una “*dégradation*” [“humiliació”] i diu que “*je me sentais descendre au dernier degré de l’avilissement*” (164-165). [“Jo sentia que havia tocat fons” (12)]. Quan aquest mateix tema serà tractat en contrapunt en la part narrativa, en l’episodi de la relació amb Liza, l’habitació al bordell, “*cette chambre étroite, base, encombrée d’une armoire énorme, de cartons, de chiffons, de hardes*” (226), quasi completament obscura (“*il faisait très-sombre*”), talment un soterrani [“en aquella cambra angosta, estreta i de sostre baix, atapeïda amb un armari gegantí i amb cartrons, draps i piles de roba de tota mena pertot arreu, era gairebé fosc del tot” (87)], provocarà la mateixa “*sensation désagréable... qu’on éprouve en entrant dans l’atmosphère d’une cave humide*” (227). [“Una sensació abominable, semblant a la que es té en entrar en un soterrani humit i d’aire pudent” (87)].

El soterrani és, per altra banda, un parany, una ratera, i l’esperit soterrani que hi habita és, obviament, com una rata o un ratolí: “*Là, dans son souterrain infect et sale, notre rat offensé et raillé se cache aussitôt dans sa mechanceté froide, empoisonnée, éternelle*” (169). [“Allà, al seu repugnant i pudent subsòl, el nostre ratolí ofès, abatut i escarnit, s’enfonsa ràpidament en una ràbia freda, verinosa i, sobretot, eterna.” (15)].

Els “*habitants du souterrain*” (188) són els individus secrets que, com si foren sepulcres, saben guardar un silenci de quaranta anys (“*nous pouvons garder un silence de quarante ans*” (188)), l’habitacle i la vida se’ls han tornat “*une inertie consciente*” (188) [“inèrcia conscient” (39)], han estat “*condamnés à quarante ans de néant*”, amb el passat convertit en “*une perpétuelle et ironique négation*” (189), reduïts a viure “*dans un caveau où ne pénètre qu’une lumière de crépuscule finissant, une aube d’agonie*” (189-190). Però això, habitar el subsòl, ja no és viure, és morir en vida. El soterrani s’assembla, doncs, a l’expiació rigorosa de qui fuig del món; remet a la decadència i la vellesa, a les últimes etapes d’una malaltia letal; esdevé, així, el símbol de l’agonia de la mort.

Sota terra, en efecte, romanen els cadàvers als cementeris, el subsòl serà també, doncs, símbol fúnebre de malaltia mortal, del “lilit de mort” (170; [15]), de la mortalla, el taüt, el soterrar, la tomba i el cementeri. L’home del subsòl arriba a escriure que la seua vida

¹³ Els editors ens assabenten que Dostoievski al·ludeix a la popularitat que tingué l’obra de Kant, concretament la *Crítica del judici* i les *Observacions sobre el sentiment del bell i del sublim*, entre la intel·lectualitat russa de la primera meitat del segle XIX.

és “*ce conscient ensevelissement de quarante ans dans le souterrain*” (170) [“en el fet d’enterrar-se conscientment i en vida per desconsol, en el fet d’estar-se quaranta anys al subsòl” (15)]. No sorprèn, doncs, que la primera conversa amb Liza al bordell combine detalls de dues vides subterrànies, la de la jove prostituta i la de l’home del subsòl, amb el record del soterrar miserable d’una puta física, morta en condicions infames. Heus ací el resum del diàleg: aqueix matí treien un taüt d’un soterrani (“*une cave*”), no exactament d’un soterrani, més aviat d’un pis soterrani (“*un sous-sol*”), de sota, d’una casa de mala vida, hi havia tanta brutícia pertot arreu, clofolles, escombraries, com podia, era fastigós... Feia un dia odiós per enterrar (“*pour un enterrement*”), la neu, aquesta humitat, segur que a la fossa hi havia aigua, al cementiri de Vólkovo, pertot hi ha pantans... La conclusió del sàdic narrador és òbvia: “Algun dia bé moriràs, i et moriràs exactament igual que la difunta de qui t’acabo de parlar”. “En qualsevol cas, d’aquí a un any tindràs menys valor (“*ton prix aura baissé*”). D’aquí marxaràs a un lloc més baix, a una altra casa. Al cap d’un any més aniràs a una tercera casa, de nivell encara més baix. I passats uns set anys acabaràs en un soterrani (“*la cave de la Sennaïa*”)... Seria molt pitjor si a més t’agafés alguna malaltia... T’agafa alguna cosa i pot ser que no te’n puguis desfer. O sigui que et moriràs.” (230-233; [89-91]).¹⁴

Sens dubte, i amb motius, l’art de Dostoievski li mereixia respecte a l’escriptor Nietzsche.

5. UNA REVISIÓ DE LA MODERNITAT: LA MALALTIA DE LA CONSCIÈNCIA

Hem de concretar ara la malaltia o les malalties que pateix l’esperit subterrani de l’home del subsòl. Ell sap que és un malalt, pateix del fetge (156; [7]), però sobretot pateix malalties psíquiques i espirituals, començant per ser “*extrêmement superstitieux*” (156) [“soc exageradament supersticiós” (7)]. Per això no només és un malalt, és, a més, i ho reconeix, “*méchant, très-désagréable*” [“sóc un home dolent. Sóc un home desagradable”]. Crida l’atenció que en tres pàgines s’hi repetisca set vegades l’adjectiu “*méchant*” [“dolent”, “malvat”] i sis vegades el substantiu “*méchanceté*” [“maldat”]. L’autor dels apunts se sap, doncs, poc exemplar, no és una ànima bella, una bona persona, un deixeble de Rousseau, sinó tot el contrari, manifesta trets masoquistes amb ell mateix i sàdics amb els altres (és un funcionari groller), menteix quasi cada vegada que parla, reprimeix els elements de bondat que constata en ell, i ni tan sols arriba a ser dolent i malvat de debò: resta un ser indefinit i frustrat. Aquesta mancança de caràcter o indeterminació insatisfeta és, potser, el primer constituent de la seua malaltia personal.

Tal indefinició és fruit, però, d’una malaltia prèvia, més greu, la consciència esmolada: “*C’est une maladie que d’avoir une conscience trop aiguë de ses pensées et de ses actions, une vraie maladie. Une conscience ordinaire, médiocre, suffirait davantage qu’il ne le faudrait aux besoins quotidiens de l’humanité; ce serait assez de la moitié, du quart de la conscience commune aux hommes cultivés de notre malheureux dix-neuvième siècle...*” (162). [“Tenir massa consciència és una malaltia, una malaltia autèntica de debò. Per a la vida quotidiana n’hi hauria prou i massa amb una consciència humana ordinària, és a dir,

¹⁴ Per motius d’espai no citem la reexposició d’aquesta premonició de les desgràcies d’una vida de prostituta, formulades amb constants referències al soterrani, descrit com un bordell, una taverna miserable, un hospital per a indigents, un racó pudent, una fossa plena de llot, merda i neu humida... Cf. pp. 249-255; [99-101].

la meitat o la quarta part de la porció de consciència que pertoca a un home culte d'aquest dissortat segle XIX nostre..." (10)]. Tanmateix, la malaltia no rau en l'exagerada quantitat de consciència dels homes intel·ligents dels nostres dies, sinó que, radicalment considerada, és una nota definitiva de tot ésser conscient, per la qual cosa sembla un element constitutiu de tot membre de l'espècie humana: "*non seulement un excès de conscience est maladie, mais que la conscience elle-même, en soi et en principe, est un maladie, je le soutiens...*" (163). ["Tinc la ferma convicció que no només una consciència excessiva és una malaltia, sinó que qualsevol mena de consciència ho és" (11)]. L'ésser humà, en la mesura que és un ésser conscient, és un animal malalt. L'home del subsòl, aleshores, és el nostre espill, un model antropològic d'intel·ligibilitat universal.

Aquest tema, com en una peça musical, es desenvolupa mitjançant unes quantes variacions. De moment, afegirem dues conseqüències sobre la consciència esmolada que en l'exemplar francès que Nietzsche va llegir restaren només com una breu melodia insinuada en forma de pregunta, sense resposta ni tractament. La primera diu així: "*Est-ce qu'un homme conscient peut s'estimer?*" (174) ["Que potser un home amb consciència pot respectar-se a ell mateix per poc que sigui?" (19)]. I la segona és un comentari sec i beckettian sobre les moltes paraules que no deixem d'usar: "potser jo em tinc per un home intel·ligent només pel fet que en tota la meua vida no he pogut ni començar ni acabar res. Doncs, doncs potser sóc un xerraire ("*un bavard*"), un xerraire inofensiu i enutjós, com ho són tots. Però què hi farem si el destí clar i únic de tot home intel·ligent és la xerrameca ("*ce bavardage*"), és a dir, el pas deliberat de paraules buides a paraules vanes ("*l'action de verser le rien dans le vide*")" (176; [21]).

6. DUALITATS ANTROPOLÒGIQUES SEGONS LA CONSCIÈNCIA I LA CAPACITAT D'ACCIÓ

Segons l'home del subsòl, si tenim en compte *el grau de consciència* que posseeixen els éssers humans, una consciència mediocre i ordinària o molta consciència i intel·ligència, hi haurà *dues modalitats antropològiques*: l'home amb caràcter, l'home d'acció ["*homme à caractère*", "*homme d'action*" (160)], que és bàsicament un ésser amb limitacions, un imbècil ["*les sots*" (159)], i l'home intel·ligent, l'home intel·ligent del segle XIX ["*un homme d'esprit*", "*un homme du XIX siècle*" (159-160), "*homme intel·ligent*" (176), "*homme cultivé*" (162)], que no pot esdevenir res de manera seriosa, perquè està moralment obligat a ser un ésser sense caràcter (160; 9). Com és obvi, ell es considera un representat modèlic de l'home intel·ligent del seu temps, incapaç d'acció, un ser passiu i refinat: "*nous autres, gens qui pensons et par conséquent n'agissons pas*" (167) ["nosaltres, gent que pensa i que, consegüentment, no actua" (13)].

Per a viure, fóra millor —diu ell— no posseir tanta consciència: "*On pourrait se contenter, par exemple, de ce que possèdent de conscience les hommes d'action et tous ceux qu'on appelle des individus de premier mouvement*" (162). ["N'hi hauria ben bé prou amb una consciència com, per exemple, la que fan servir per viure els anomenats *homes impulsius*, els homes d'acció" (10)].

Per això, atenent la *capacitat d'acció*, i, més en concret, la capacitat de *saber defensar-se* i de *saber venjar-se* (166; [13]), és possible reformular la dualitat antropològica anterior entre els homes impulsius i d'acció i els que són com el protagonista, que pensen i no actuen: els primers saben venjar-se i, en general, protegir-se; quan un sentiment de venjança ("*l'esprit de vengeance*" (166)) els domina, ja no són accessibles a d'altres sentiments i van directament al seu objectiu, com un toro enfurismat. Heus ací la nova versió: "*l'homme de*

premier mouvement est, à mon sens, l'homme vrai, normal, tel que le souhaitait sa tendre mère, la Nature. Je suis jaloux de cet homme au dernier point. Il est bête, j'en conviens, mais qui sait? L'homme normal, peut-être, doit être bête. Pour ma part j'en suis d'autant plus convaincu que si, par exemple, je prends, par antithèse, pour homme normal celui qui a la conscience intense, qui est sorti, cela va sans dire, non de la matrice naturelle, mais d'une cornue...eh bien, cet homunculus se sent parfois si inférieur a son contraire qu'il se considère lui-même, en dépit de toute son intensité de conscience com un rat plutôt qu'un homme, — un rat doué d'une conscience invincible, mais tout de même un rat, — tandis que l'autre est un homme, et par conséquent, etc.” (167-168). [“Aquesta mena d'home impulsiu és l'home que a mi em sembla autèntic i normal, tal i com voldria veure'l aquesta tendra mare natura, que amb amor el va posar sobre la terra. Envejo aquest home amb tota l'amargor de la meu bilis. És estúpid, no os ho discuteixo, però és que potser un home normal ha de ser estúpid... I encara estic més convençut d'aquesta, diguem-ne, sospita si prenem, per exemple, l'antítesi de l'home normal, és a dir, l'home de la consciència ferma, que evidentment ja no prové de les entranyes de la natura, sinó d'una proveta... doncs aquest home proveta de vegades es dona per vençut davant la seua antítesi fins a tal punt que, amb tota la seua ferma consciència, acaba considerant-se amb franquesa un ratolí i no un home. I malgrat que sigui un ratolí amb una consciència ferma, no deixa de ser un ratolí; en canvi, l'altre és un home, i en conseqüència... etc.” (14)].

Per acabar la presentació de l'antítesi entre *l'home impulsiu* i *l'home de consciència ferma*, ço és, entre *l'home normal i natural*, i *l'home proveta* (l'*homunculus* que es considera un 'ratolí'), l'autor d'aquestes memòries afegeix un tret hermenèutic que s'ha de subratllar: “*Surtout n'oublions pas que c'est lui-même qui se considère comme un rat, personne ne l'en prie, — c'est là un point important*” (168). [“I el que és més important: és ell mateix qui es té per un ratolí, ningú no li demana que ho faci; aquest és un punt important” (14)]. Amb aquestes dualitats, l'home del subsòl s'ha definit i ubicat, i reconeix que frega la inhumanitat, és com un ratolí, un insecte verinós, una mena d'aranya...

7. LA PSICOLOGIA DEL MASOQUISME

Les antítesis antropològiques que hem vist aprofiten per a explicar qui és i què fa un *esperit subterrani*. Repassem algunes coses que ja sabem: l'home del subsòl ha rebut una herència i tanmateix trià lliurement continuar habitant la cambra odiosa i abominable on ja hi vivia. Per què? ¿Li agrada patir? Ens ha dit que pateix del fetge, els metges li donen remeis, però no fa res per curar-se, prefereix fotre's i que el fetge encara li faci més mal. Per què? ¿Frueix sentint dolor? Tot i que sap què és *el bell i el sublim*, tanmateix visita amb freqüència les cases de prostitució. Per què? ¿Com entendre aquestes contradiccions de la seua vida, que ell arriba a trobar fins i tot plaents i satisfactòries?

Quan escriu les seues memòries, l'home del subsòl no es considera anormal ni malaltís, sinó totalment natural, ordinari, sense elements mòrbids o degeneratius. Però no s'interpreta així quan era jove: “*Je croyais ma situation unique, et je cachais tous ces phénomènes intérieurs comme des secrets* (164). [“No creia que als altres els passés el mateix i per això ho he amagat tota la vida, com si fos un secret” (11)]. Ara vol saber si aquest fenomen tan ambigu que el caracteritza és normal, en el sentit de freqüent i general, millor dit, si ho és el fet d'acceptar-ho com una fatalitat i, fins i tot, d'estar-ne content i satisfet; ell vol saber si els altres també senten i coneixen “*ce singulier plaisir*” (“plaers d'aquest tipus”). Aquesta observació, i la reflexió subsegüent, són de notòria clarividència, són, pensem

nosaltres, una de les aportacions magistrals de Dostoievski a l'anomenada *psicologia del masoquisme*. Paga la pena transcriure-la de manera detallada:

“J'en avais honte... mais je goûtais de secrètes délices, monstrueuses et viles, à songer en rentrant dans mon coin par une de ses sales nuits pétersbourgeoises, à songer, dis-je, que “aujourd'hui encores j'avais fais une actions honteuse, et que ce qui était fait était irréparable”, et à aigrir mes remords et à me ronger moralement et à irriter ma plaie à tel point que ma douleur se transformait en une sorte d'ignoble plaisir maudit, mais réel et tangible. Oui, en plaisir! Oui, en plaisir!” (164). [“Me n'averkonyia... vaig arribar al punt de sentir una mena de plaer secret, anormal i mesquí quan, en tornar al meu racó alguna d'aquelles immundes nits peterburgueses, m'adonava amb claredat que durant el dia havia comès alguna vilesa i que no hi havia manera de tornar enrere el que havia fet. I, secretament, em rosegava el meu interior, em rosegava amb les dents, em feia retrets i em llepava fins que l'amargor finalment es transformava en una mena de dolçor vergonyosa i maleïda que, a la fi, esdevenia un plaer inqüestionable i real. Sí, un plaer, un plaer!” (11-12)]. *“Le plaisir consistait justement en une intense conscience de la dégradation, justement en ceci que je me sentais descendre au dernier degré de l'avilissement, et qu'il n'y avait plus d'issue, et que s'il m'était accordé encores assez de temps et de foi pour me transformer en un homme meilleur, assurément je n'en aurais pas voulu prendre peine”* (164-165). [“Aquest plaer provenia precisament del fet que jo tenia una consciència massa clara de la meua pròpia humiliació, del fet que jo sentia que havia tocat fons. Que això era una infàmia, però que no podia ser d'una altra manera. Que no tenia cap sortida i que ja mai no podria convertir-me en una persona diferent. Que fins i tot si encara em quedés temps i fe per convertir-me en alguna altra cosa, segur que jo mateix no ho hauria volgut” (12)]. Heus ací el fet observat, i l'estrany plaer sentit en la degradació, un plaer contradictori que demana explicacions: *“Je vais pourtant essayer de vous dire en quoi consistait ce délice. Je vais vous le dire, vous le dire pour le menu, car c'est précisément pour cela que j'ai pris la plume...”* (165). [“Com s'explica aquest plaer? Ja l'explicaré jo! Arribaré fins al final! És per això que he agafat la ploma...” (12)].

La primera cosa que aleshores descriu és la constatació del plaer que hi ha en la desesperació i l'estranya dialèctica que viu en el seu interior entre sentir-se culpable i saber-se innocent. Tot i tenir molt d'amor propi, tot i ser desconfiat i susceptible com un geperut o un nan, i en certs moments quelcom injuriós o dolorós, sap trobar-ne alguna mena de plaer (*“un réel plaisir”*), *“un plaisir amer et désespéré, mais c'est dans le désespoir que sont les plaisirs les plus ardents, surtout quand on a conscience de ce désespoir... Quoi qu'il m'arrivât, c'est toujours moi qui paraissais le principal coupable; et le plus désolant, c'est que j'étais à la fois coupable et innocent, ayant agi, pour ainsi dire, d'après ma loi naturelle. J'étais coupable d'abord, parce que je suis plus intelligent que tous ceux qui m'entourent...”* (165). [“S'entén que és el plaer de la desesperació. Però és que en la desesperació es troben els plaers més ardents, sobretot quan veus amb claredat que la teua situació no té cap sortida... El més important és que, t'ho miris com t'ho miris, sempre resulta que jo sóc el principal culpable de tot i, el que encara m'ofèn més, sense culpa de res però culpable segons les lleis de la natura, per dir-ho d'alguna manera. Culpable perquè, primer, sóc més intel·ligent que tots els qui m'envolten...” (12-13)]. La versió francesa sintetitza el resultat d'aquesta autoanàlisi de manera contundent: *“Et puis, j'étais innocent parce que... Eh bien! Parce que j'étais innocent!...”* (166).¹⁵ No obstant això,

¹⁵ L'apartat IV, pp. 172-174; [17-19], continuen l'estudi del plaer i fins i tot la voluptuositat en el mal de queixal i els gemecs.

una mica després l'home del subsòl planteja la pregunta adient: "*Peut-il avoir la moindre considération pour soi-même, celui qui commet le sacrilège de prendre plaisir à sa propre humiliation?*" (175). ["A veure, és que pot, és que encara que sigui una mica pot sentir respecte per ella mateixa una persona que ha provat de trobar plaer fins en el sentiment mateix de la pròpia vexació?" (19)].

8. LA INTERIORITAT DE L'AUTOCONSCIÈNCIA PASSIVA: EL RESENTIMENT

L'home del subsòl ha perdut, doncs, el respecte, tot i afirmar-se innocent. Tanmateix, l'esperit subterrani està marcat per més sensacions, que poden formular-se gràcies a la comparació amb representants de l'altra modalitat antropològica en moments que demanen protecció i venjança: si ens fixem, doncs, en aquest 'ratolí' en una situació en què està ofès, cosa molt freqüent, i, per tant, vol venjar-se, ço és, en què caldria que passara a l'acció, aleshores descobrim singularitats interessantíssimes: "*Il est peut-être plus capable de ressentiment que l'homme de la nature et de la vérité*" (168). ["Segurament hi haurà més ràbia acumulada dins seu que dins *l'homme de la nature et de la vérité*" (14)].¹⁶ El 'ratolí' té més viu que *l'home de la natura i de la veritat* el desig de venjar-se de l'ofensor, ja que l'home natural, per la seua estupidesa innata, considera la venjança com una cosa justa, i el ratolí, per mitjà de la seua consciència ferma ("*aiguë*"), nega aquesta justícia. Quan arriba a "*l'acte de vengeance*" ("l'acte de revenja en si"), ha recollit moltes altres coses: ha tingut temps, amb dubtes i reflexions, d'augmentar i exasperar el primitiu desig de revenja; d'acumular problemes i més problemes, convertint-lo en un bassal fatídic, en un fangar pudent, ple d'escopinades dels homes impulsius que se li riuen. Aleshores, amb un somriure fingit de desdeny que ni tan sols ell mateix es creu, s'esmuny vergonyosament cap el seu cau, torna al seu repugnant i pudent subsòl. Allà, ofès i escarnit, s'enfonsa ràpidament en la seua maldat freda, enverinada i eterna (168-169; [14-15]). Seguidament, i durant quaranta anys, anirà recordant la seua ofensa fins als últims i més vergonyosos detalls, irritant la seua perversa fantasia, inventant circumstàncies agreujants, sense perdonar-se res. Potser fins i tot iniciarà la venjança, però de manera intermitent, d'amagat, sense creure ni en la justícia de la seua causa ni en l'èxit de la seua revenja, ja que sap que hi patirà cent vegades més que el seu enemic. I encara al llit de mort altra vegada ho tornarà a recordar tot, amb els interessos acumulats. Però precisament en aquesta darrera desesperació, en el fet d'enterrar-se conscientment durant quaranta anys al subsòl, en aquest verí de desigs insatisfets, en aquesta turbulenta febre de decisions preses per sempre i penediments que les segueixen al cap d'un moment, és on es concentra el suc d'aquest estrany plaer del qual hem parlat abans (170; [15]). És un plaer fins a tal punt subtil i de vegades tan difícil de sotmetre als anàlisis de la consciència, que la gent una mica limitada o, senzillament, amb un sistema nerviós en bon estat, no l'entendrà en absolut. La gent de nervis robustos, de seguida s'amanseixen davant la impossibilitat, ço és, davant d'un mur de pedra, és a dir, si entropessen amb "*les lois de la nature, les conclusions des sciences naturelles, la mathématique*" (171), ["les lleis de la natura, les conclusions de les ciències naturals i les matemàtiques" (16)], ho accepten i prou: dos i dos són quatre, ens agrada o no.

De seguida comentarem diferents respostes als resultats de la ciència, volem només insistir en la descripció precedent d'un tret essencial de l'esperit subterrani: la seua superior

¹⁶ Els editors ens expliquen que aquesta denominació antropològica, en francès a l'original rus, prové del primer llibre de les *Confessions* de Rousseau.

capacitat de *ressentiment*, ja que no té forces per a exterioritzar en accions la venjança que demanen les ofenses que ha patit.¹⁷ Nietzsche desenvoluparà aquesta lliçó antropològica sobretot en els tractats de *La genealogia de la moral*, on parla de “l’home del ressentiment” (I, 13), de les “bèsties de celler” (I, 14) i de “l’esperit del ressentiment” (II, 11).¹⁸

9. EL DEBAT ENTRE DETERMINISME CIENTIFICISTA I FANTASIA I LLIBERTAT DE LA VOLUNTAT

Els esperits positivistes del XIX estaven convençuts que “la ciència ens transformarà, ens guiarà cap a la ideal i vertadera natura humana, llavors l’home voluntàriament practicarà la virtut i haurà tornat al sentiment dels seus vertaders interessos. La ciència ens ensenyarà que l’home no té ni desig ni capritx i que mai no n’ha tinguts, i que ell mateix no és res més que una tecla de piano sota els dits de la natura. No cal, doncs, sinó conèixer bé les lleis naturals: tots els actes humans seran llavors calculats amb una mena de taula moral de logaritmes... Apareixeran publicacions a la manera dels lèxics actuals, en les quals tot estarà calculat i establert de tal manera que l’atzar i la llibertat seran suprimits. De seguida s’establiran noves relacions econòmiques i s’obtiniran les solucions a tots els problemes, es fundarà el Temple de la Felicitat i, en una paraula, haurà arribat l’edat d’or” (182-183; [27]).¹⁹

L’home del subsòl no admet aquesta utopia d’economia política i estadística aplicades, i hi posa objeccions: com no hi haurà cap imprevisit en aqueix món organitzat per la ciència, aleshores tampoc no es podrà garantir l’alegria... Sempre pot aparèixer algun *gentleman* que diga: “I si enviàrem al diable tota aquesta saviesa, tots aquests logaritmes, i tornarem a viure segons la nostra fantasia?” Aquest estúpid *gentleman* trobaria seguidors: l’home ha estat fet així! L’home vol ser lliure, vol poder obrar contra l’interés propi, i pretén que de vegades fer això és una obligació... D’on heu tret que l’home s’estima la saviesa i es limita a recercar només allò que li és útil? El que l’home necessita és la independència, costi el que costi (“*Ce qu’il faut à l’homme, c’est l’indépendance, à n’importe quel prix*” (184)). [Cf. pp. 28-29].

Un científicista replicaria: no hi ha independència, la ciència ha dissecat l’home, i la voluntat i la llibertat (l’anomenat *lliure albir*) ara han deixat de ser allò que abans eren... (184; [29]). L’esperit subterrani contestaria: “Hi ha un sol cas, només un, en què l’home vol reservar-se el *dret* d’acomplir l’acció més estúpida i no estar lligat amb l’obligació de fer només coses bones i raonables. Perquè, per dir-ho tot, és la nostra pròpia individualitat la que hi està interessada” (185; [31]). L’esperit subterrani, com ja sabem, és misteriós, prefereix entendre els humans com a jugadors d’escacs i no com a formigues (186).

El debat s’eixampla, hom discuteix sobre els interessos dels humans, sobre la civilització i el pretés progrés de la història, sobre els plans per a millorar i transformar la humanitat, sobre la fórmula per al benestar.²⁰ Un ésser tan singular i reflexiu com l’home del subsòl

¹⁷ Cap al final del relat, a l’apartat XIX, Dostoievski presenta la manera de superar el “*ressentiment*” que tenia al rostre Liza, mitjançant l’estima amb sinceritat, cf. p. 288; 120.

¹⁸ Cf. F. Nietzsche, *La genealogia de la moral*, ed. cit. pp. 69, 74 i 108.

¹⁹ La versió francesa s’allunya prou de l’original rus, els text és una traducció nostra que aprofita girs de la versió catalana de Miquel Cabal. En aquestes darreres expressions els editors veuen una referència directa de Dostoievski a una obra de Txernixevski, la novel·la *Què hem de fer?*, publicada l’any 1864, un somni de la futura societat socialista, simbolitzada mitjançant un palau de cristall i de ferro colat. Cf. la nostra comunicació al Congrés de la SHAF (Sociedad Hispana de Antropología Filosófica) a Madrid, UNED, set. 2008, actualment en premsa.

²⁰ Nietzsche també diu —al “pròleg” d’*Ecce homo*— que la darrera cosa que pretendria fóra “millorar” la humanitat.

només té una resposta final: la ciència lluita per obtenir la fórmula, el dos i dos fan quatre, però el dos i dos fan quatre ja no és vida, sinó el principi de la mort... Aconseguir la fórmula, ¡quina cosa més còmica! Clar i ras: l'home és una màquina per a fer riure (*"l'home est une risible machine"* (187)). Amb riure i revolta, afegeix: estic d'acord que el dos i dos fan quatre és una cosa ben bonica; però, en el fons, dos i dos fan cinc tampoc està gens malament...

10. LA PERSONALITAT INTEGRAL, L'AMOR I LA VERTADERA VIDA VIVA

L'esperit subterrani és un feix de contradiccions, ha patit, però, ofenses i desamors en quantitat suficient per a no conformar-se amb simplificacions i utopies, per això reduir l'ésser humà a raó pura i programació científica li sembla intolerable: "el fet de raonar (*"le raisonnement"*), encara que siga bo, cert i vertader, només satisfà la intel·ligència; què val, però la intel·ligència? Per contra, la voluntat és una manifestació particular de totes les facultats vitals. La raó és una col·lecció de màximes apreses, la natura humana, en canvi, vol actuar posant en joc totes les seues forces, conscientment o inconscientment, fins i tot artificialment, però sempre *vitalment*" (185).²¹ La pregunta que millor resumeix tot el seu meditar és la següent: "*Qu'est-ce que la vie?*" (190), amb la que acaba de fet la part argumentadora dels apunts.

La perspectiva complexa i vital que abraça raó i passió, intel·ligència i voluntat, consciència i subconsciència, veritat i artifici, realitat i somni, natura i cultura, no és fruit d'una reflexió teòrica al soterrani, sinó d'unes experiències interpersonals a la ciutat que han marcat per sempre l'home del subsòl, a saber, el difícil reconeixement amb els companys, la vivència fallida de l'amistat i la tràgica desfeta de l'amor. La mirada dels altres, certament, pot provocar vergonya i menyspreu, per exemple, per condicionaments econòmics, per la roba i la casa i l'ascendència i el lloc de treball pobres i vulgars. La falta de reconeixement crema l'ànima, humilia l'autoestima, produeix recança, i ofèn aquell que ni tan sols és vist com un membre més del grup, com una persona. Sorgeixen aleshores des de l'aïllament i la frustració les serpents de la gelosia i de l'odi, les ganes de venjar-se i de dominar i tiranitzar els altres. Dostoievski ho mostra més que no ho teoritza, ho 'escenifica' de manera ben plàstica en els tres episodis en què copsem que la vida és una terrible lluita de forces contraposades, d'homes contra dones, de forts contra febles, de nobles contra plebeus, i Nietzsche tenia motius per estar content, certament. Tanmateix, hi és possible l'amor, Liza estima amb sinceritat. L'home del subsòl, però, no sap ni pot apreciar aquest present. Per què? "*D'abord je ne pouvais plus aimer (dans le sens qu'on attribue à ce mot): aimer, pour moi, ne signifiait plus que tyranniser et dominer moralement. Je n'ai même jamais pu concevoir un autre amour; et je suis allé si loin en ce sens qu'aujourd'hui je crois fermement que l'amour consiste en ce droit de tyrannie concédé par l'être aimé. Même dans mes rêves souterrains, je ne me représentais l'amour que comme un duel commencé par la haine et fini par un asservissement moral: mais après? Je n'aurais su que faire de*

²¹ La traducció del text rus diu així: "La raó és una bona cosa, això és indiscutible, però la raó és únicament raó i satisfà només la capacitat de raonament de l'home, mentre que la voluntat és una manifestació de la vida sencera, és a dir, de la totalitat de la vida humana, raó i impulsos inclosos... Què sap la raó? Sap només allò que ha tingut temps de conèixer... La natura humana, en canvi, actua com una sola cosa, amb tot el que hi ha en ella, conscientment i inconscientment, i tot i que menteix, tanmateix viu" (30-31).

l'objet asservi!... Ne m'étais-je pas depravé invraisemblablement? N'avais-je point perdu la notion de la "vie vivante"?... J'aurais voulu qu'elle [Lisa] disparût, j'aurais désiré de la "tranquillité", de la solitude. Je n'vais plus l'habitude de la "vie vivante" (292-293). [“En primer lloc, jo ja no podia estimar perquè per a mi estimar volia dir tiranitzar i mostrar superioritat moral. En tota la vida no he pogut ni tan sols imaginar-me un altre tipus d'amor i he arribat al punt que ara, de vegades, penso que l'amor consisteix en el dret que ens concedeix voluntàriament l'objecte estimat: el dret de tiranitzar-lo. I ni en els meus somnis de subsòl mai no m'he afigurat l'amor d'altra manera que com una lluita, que jo sempre feia començar amb l'odi i acabar amb la subjugació moral, si bé després ja no em podia ni imaginar què n'havia de fer, de l'objecte subjugat... jo ja havia arribat a tal punt de corrupció moral i m'havia apartat tant de la vida real... Volia que [Liza] desaparegués. Volia tranquil·litat, volia quedar-me sol al meu subsòl. La vida real, per manca de costum, m'oprimia...” (122-123)].

Hem arribat a la qüestió central d'aquest relat extraordinari, al punt d'unió i confrontació entre Nietzsche i Dostoievski, a la pregunta que paga la pena que continuem plantejant: què és aquesta “*vie vivante*”, lliure i no subterrània, activa i no reactiva, noble i no ressentida, la “*vida real veritable*” (126)?